

ПОНЯТТЯ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ У ДВОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКАРПАТТЯ

Катерина Маргітч

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II в Берегове (Україна)

Резюме. Мова – найважливіший засіб спілкування. Багато вчених зі світовим іменем займаються питанням двомовного середовища. Закарпаття, де проживає понад 20 національностей та народностей, саме те середовище, де можна дослідити вплив одного мовного середовища на інше. Вивчення державної мови в угорськомовному середовищі Закарпаття – одне з основних проблем вчених Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II. Саме якими методами і прийомами повинен користуватися вчитель-словесник, щоб угорців навчити української мови, і як впливає на навчання середовище, де проживають угорці.

Ключові слова: мова, народ, суспільство, багатонаціональність, соціолінгвістика, мовознавство, педагогіка, психологія, мовне середовище Закарпаття, національні меншини, угорці, двомовність або білінгвізм, рідна мова, державна мова

Мова – це суспільне явище і вона перебуває в тісному взаємозв'язку з суспільством. Тобто, мова створюється і розвивається лише і тільки у суспільстві, без мови не було б суспільства, або навпаки.

Розвиток мови залежить від розвитку суспільства – пише у своїй праці М. Кочерган [Кочерган 2001: 22], який віддзеркалює в ній: соціальні диференціації суспільства, міграційні процеси, демографічні процеси, рівень загальної освіти народу, розвиток науки, тощо.

Саме мова являється тим чинником, який об'єднує народ і відрізняє його від інших народів. Мова кожного народу відображає розвиток культури того чи іншого суспільства, з розвитком якого пов'язане збагачення мовного словника та розширення сфери вживання літературної мови. Також вона є тим виявом, який стимулює національне почуття та національну свідомість народу. Жодна держава світу не сформувалася, як безнаціональна, так як утворюється на ґрунті спільної духовності й мови даного народу.

На підставі певних даних можна стверджувати, що носієм і творцем мови є народ, якому в якійсь мірі є підсилу змінити розвиток мови. Носії мови користуються єдиною загальнонародною мовою, яка є засобом спілкування між різними класами суспільства. Якщо б кожен клас у суспільстві користувався б лише своєю мовою, то це спричинило б до дисфункції нації суспільства. Саме тому основною мовою суспільства є загальнонародна мова [Кочерган 2001: 23].

Найважливішими проблемами, що ними займається соціолінгвістика. Соціолінгвістика – соціальна лінгвістика – наукова дисципліна, що розвивається на перетині мовознавства, соціології, соціальної психології та етнології. Вивчає комплекс питань, пов'язаних із суспільною природою мови, її громадськими функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову та роль, котру відіграє мова в житті суспільства.

Соціолінгвістика – є соціальна диференціація мови, мова і нація, мовна ситуація, взаємодія мови й культури, двомовність і багатомовність, мова і суспільство, мовне планування, мовна політика.

Найкращим прикладом для дослідження соціолінгвістики в двомовному середовищі є Закарпаття, де за останнім переписом населення проживають: 1 мільйон 270 тисяч чоловік, із яких:

українці складають	78%
угорці	12,5%
росіяни	4%
роми	1%
словаки	0,6%

німці, білоруси, євреї по 0,2%, та інші, всього – представники 75 націй і народностей. У 79 населених пунктах області компактно проживають угорці, у 8 – румуни, у 4 – німці, у 4 – словаки.

Мовознавці по-різному підходять до вивчення мовних і соціокультурних явищ. При такому підході зв'язок мови і суспільства не одразу став предметом наукового дослідження. Великий внесок в ці дослідження зробили американські етнолінгвісти, представники Празької лінгвістичної школи В. Матезіуса, Б. Гавранка, Й. Вахта, німецькі учені Лейпцизької лінгвістичної школи Т. Фрінга та багато інших вчених, які дійсно довели, що мова і суспільство перебувають у тісному взаємозв'язку і не можуть існувати одне без одного.

Завдяки цим дослідженням, у 60-х роках ХХ століття вперше виникла нова галузь мовознавства – соціолінгвістика, яка вивчає проблеми, пов'язані із соціальною природою мови, її суспільні функції та роль мови в житті суспільства.

Суспільство також може свідомо впливати на розвиток мови. Свідомий і цілеспрямований вплив, який має на меті сприяти ефектному функціонуванню мови в різних її сферах застосування називається *мовною політикою*. Від цієї політики залежить мовна ситуація в багатомовному суспільстві. Уряд будь-якої держави має великий вплив на мовну політику через, що може стимулювати розвиток багатомовності в державі і звужувати функціонування мов недержавних націй. Звуження функцій і відмирання мов спричиняється використанням не рідної мови в школах та вищих навчальних закладах.

Згідно із статтею 53 Конституції України «громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до Закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства». Практична реалізація цього права визначається як чинною нормативною базою, так і практикою освітянської галузі, яка сформувалася впродовж останніх десятиліть.

«Концепція 11-річної загальної середньої освіти», яка практично закріплює систему, що склалася. У даному документі, зокрема, зазначено:

«Завершуючи основну школу, учні мають добре володіти українською мовою, рідною мовою у школах національних меншин, на практичному рівні однією іноземною мовою». Однак, завдання хоча б ознайомити учнів-українців з мовами та культурами тих, хто живе поряд не ставиться. Таку систему ледве чи можна визнати адекватною.

Однак, спираючись на певні дані Л. Масенка [Масенко 2004: 115], М. Кочергана [Кочерган 1999: 180] та В. Іванишин, Я. Радевич-Винницького [Іванишин, Радевич-Винницький 1999: 119] можна стверджувати, що у всіх попередніх епохах вплив мовної політики зводився до нав'язування якоїсь із мов. Прикладом цього можна вважати мовну політику радянської імперії, яка звужувала суспільні функції всіх національних мов тогочасних союзників через, що поширювала функціонування власної російської мови.

Мовна ситуація не лише займається мовною політикою, а й рядом інших соціальних умов функціонування мови, сферою і середовищем вживання мови, тощо.

М. Кочерган вважає, що усі мовні ситуації поділяються на прості (одномовні) і складні (багатомовні). У випадку одномовних ситуацій мовець, залежно від середовища, користується то літературною мовою, то говіркою. Щодо складних ситуацій, то мовець може володіти різними мовами, найпоширенішим феноменом якого є *двомовність* або *білінгвізм*. При білінгвізмі дві мови співіснують в межах одного колективу, який користується двома мовами в різних комунікативних сферах, залежно від ситуації. Крім двомовності, в сучасному світі рідше трапляється *тримовність* та *чотиримовність* [Кочерган 1999: 170].

Саме такі двомовні ситуації ми можемо досліджувати, спостерігати у нас, на Закарпатті. У своїх працях соціолінгвісти доводять, що більшість людей володіють більш ніж однією мовою [Беликов-Крысин 2001: 21–24]. В таких випадках мови розрізняються за своєю послідовністю вивчення та роллю в житті особистості. Це свідчить про те, що першою мовою особистості є *рідна мова*, материнська, яку вона засвоює у перші роки свого розумового розвитку, тобто у ранньому дитинстві. Цю тему досліджував наш колега, проректор по науковій та методичній роботі Закарпатського

угорського інституту імені Ференца Ракоці II, канд. філологічних наук, доцент – Черничко І., та ст. викладач кафедри філології Кормочі З.

На Закарпатті є багато двомовних сімей, тобто один з батьків – угорець, а другий – українець, чи якоїсь іншої національності. В. Беліков та Л. Крисін у своїх працях пишуть, що існують такі випадки, коли дитина з раннього дитинства на однаковому рівні добре засвоює обидві мови. Фактично це говорить про те, що дитина частіше розмовляє на якійсь-то одній із мов, але вже у дошкільному віці її мовна компетенція в кожній із мов невід’ємна від мовної компетенції одномовця. В цьому випадку обидві мови для мовця є рідними. При інших ситуаціях виникає і те, коли одномовець в ранньому дитинстві, пройшовши не довгий період двомовності, повністю переходить на іншу мову, при якій втрачає практично всі навички попередньої мови вже у під ростковому віці. В цьому випадку слід зауважити, що рідною мовою для мовця передусім буде друга мова. Отже, *рідна мова* — це така мова, яку індивід засвоює в дитинстві, навички використання якої зберігаються і в дорослому віці. Всяка мова, яку індивід засвоїв після рідної мови, називається *другою мовою*.

Поліетнічну структуру населення Закарпаття називають мікромоделлю євроазійського поліетнічного простору. В ній, як у краплині води, відображається всі етнополітичні й етнокультурні процеси Євразії.

Проте Закарпаття суттєво відрізняється від інших багатонаціональних регіонів України тим, що знаходиться на державному кордоні трьох країн (Угорщини, Румунії, Словачії) і є етнічним стиком багатьох народів. Закарпатці можуть похвалитися толерантним і цивілізованим способом півжиття різних національних груп, які внаслідок історичних обставин об’єднані спільною долею. Одні були в різний час відрізані від своїх праматір них сусідніх народів державними кордонами (угорці, румуни, словаки) і стали національними групами (меншинами). Інші етнічні спільноти поселялися тут в різні часи, за різних політичних режимів (німці, євреї, роми поляки, росіяни, білоруси та ін.)

Слід сказати, що окремі національні групи у нас на Закарпатті (угорці, румуни, німці) здебільшого проживають компактно масивами або окремими населеними пунктами і зберігають стійкі мовні, побутові, релігійні, звичаєві та інші відмінності. Інші — росіяни, роми, євреї, болгары, словаки — живуть розсіяно серед основного масиву мешканців Закарпаття.

З проголошенням незалежності України угорці Закарпаття сподівалися на державне визначення тих кривд, яких вони зазнали від тоталітарного режиму в повоєнні роки, на гарантії, що таке ніколи не повторилося, на збереження своєї національної самобутності, правдивої історії, особистих і колективних прав на національно-культурну автономію, самоврядування.

Всі ці данні говорять про те, що Закарпаття з давніх часів є багатонаціональною та багатомовною територією України. Якщо вірити певним статистичним даним то вони дійсно підтверджують той факт, що в Закарпатті поширеним є явище масового білінгвізму. Вперше двомовністю закарпатського населення займався О. Рот, діяльність якого продовжив С. Черничко. У 2003 році С. Черничко провівши соціолінгвістичне анкетування [Черничко 2003: 69] в густо населених пунктах, де проживають угорці. Результат анкетування показав, що закарпатські угорці російською мовою володіють на більш вищому рівні, ніж українською. Це пояснюється тим, що радянська влада з метою русифікації населення надала російській мові всі привілеї.

ЛІТЕРАТУРА

- Бажан М.П., 2001. *Українська мова Енциклопедія*, Київ.
- Беликов В.И., Крысин А.П., 2001. *Социолингвистика*, Москва.
- Бурда Т., 2002. *Мовна поведінка особистості в умовах українсько – російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва)*. АҚД, Київ.
- Дзюбишин-Мельник Н., 2002. *Поняття рідної мови в контексті сучасних реалій*, in: *IV конгрес українців*. Київ, 155–158.
- Іванишин В., Радевич-Винницький Я., 1994. *Мова і нація – Дрогобич*.
- Карпенко Ю.О., 1991. *Вступ до мовознавства*, Київ-Одеса.
- Кочерган М.П., 2001. *Вступ до мовознавства*, Київ.
- Кочерган М.П., 1999. *Загальне мовознавство*, Київ.
- Масенко Л.Т., 2004. *Мова і політика*, Київ.
- Масенко Л.Т., 2004. *Мова і суспільство. Постколоніальний вимір*, Київ.
- Мечковская Н.Б., 2001. *Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков: Учебное пособие*, Москва.
- Мечковская Н.Б., *Социальная лингвистика*, Москва.
- Рот А.М., 1973. *Особенности взаимодействия языков и диалектов карпатского ареала*, Ужгород.
- Сміт А., 1994. *Національна ідентичність*, Київ.
- Черничко С.С. (Csernicskó I.), 2003. *Упорядк. А mi szavunk járása*, Ужгород.
- Якобсон Р., 1974. *Лингвистика в ее отношении к другим наукам*, Москва.

THE QUESTION OF SOCIOLINGUISTICS IN BILINGUAL ENVIRONMENT OF TRANSCARPATIA

Summary. Language – the most important means of communication. Many world famous scientists deal with the question of bilingual environment. Transcarpathia – where more than 20 nationalities and ethnic groups live, is that environment where you can explore the influence of one

language on another. Investigating the aspects of official language teaching in the Hungarian environment of Transcarpathia, one of the main task for the scientists of Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rákóczi II. They investigate the methods and techniques teachers use for teaching Hungarians to Ukrainian language, and also the effect of the environment where Hungarians live on the teaching process.

Key words: language, nation, society, multinational, sociolinguistics, linguistics, pedagogy, psychology, language environment of Transcarpathia, minorities, Hungarians, bilingualism, first language, official language